

Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü¹

The Foundation of Bulgarian Exarchate and it's Status

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

Öz

Osmanlı Devleti, gayrimüslim vatandaşlarını sonradan “Millet Sistemi” olarak adlandırılan bir hukuki yapı içerisinde idare etmekteydi. Bu sistem çerçevesinde gayrimüslimler; Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler olarak üç millete ayrılmışlardı. Dolayısıyla bu yapı içerisinde tüm Hristiyan tebaa, Rum ve Ermeni milleti olarak ikiye ayrılmış oluyordu. Etnik olarak bu milletlerden olmayan Hristiyan topluluklar da inançlarına göre Rum veya Ermeni milletlerinden birine tâbi kabul edilerek, o millet içerisinde değerlendirilmişlerdi. Kısacası Osmanlı millet sistemi etnik değil dinî bir yapılanma idi ve devlet de vatandaşlarını dini kimliklerini esas alarak tanımaktaydı. Ortodoks Hristiyan olan Bulgarlar da Rum milletine tâbi ve Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Bu durum zamanla Rumların, dini yönetimi ellerinde bulundurmalarından dolayı, Ortodoks olan diğer tebaa gibi kendisine bağlı olan Bulgarlara da baskı ve asimilasyon politikaları uygulamalarına neden olmuştu. Bulgar milleti ise bu durumdan kurtulabilmek için Rum milletine tâbi olmaktan çıkmak ve kendi milli kiliselerine sahip olmak için mücadele edecekti. Islahat Fermanı sonrası Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin idaresinde yaptığı köklü değişimler sonrası Bulgarların bu mücadeleleri daha da artmıştı. Netice olarak 1870 yılında Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak kendi milli kiliselerinin devlet tarafından tanınmasını sağlamışlardı. Bu makalede Bulgarların milli kiliselerini kurmak için yaptıkları bu mücadeleler ve bağımsız Bulgar kilisesinin devlet tarafından tanınması sonrası yaşanan gelişmeler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Eksarhlık, Rum Patrikhanesi, Osmanlı Millet Sistemi

Abstract

The Ottoman State, administered non-Muslim citizens in a legal structure called the "Millet System". In the frame of this system non-Muslims were separated as three millets: Jews, Greeks and Armenians. Within this structure, all Christian subjects were divided into two as the Greek and Armenian millets. Christian communities not ethnically belonging to these millets were accepted as one of the Greek or Armenian millets according to their religious beliefs. In short, the Ottoman Millet system was a non-ethnic, religious structure. Hence the state recognized its citizens based on their religious identities. The Bulgarians, who are Orthodox Christians, also belonged to the Greek Patriarchate. This led to the implementation of the oppression and assimilation policies of the Greeks to Bulgarians, who belonged to the Greek Patriarchate. Thus, the Bulgarians has struggled to get rid of this situation and to have their national churches by getting out of the Greek millet. The radical changes in the administration of the Ottoman State regarding non-Muslims after The Imperial Reform Edict have increased the struggle of the Bulgarians. As a result, in 1870 the Bulgarians left the Greek Patriarchate and made their national churches recognized by the state. This article examines the struggle to establish the Bulgarian national church and the developments that have taken place after the recognition of the independent Bulgarian church by the state.

Key Words: Bulgaria, Exarchate, The Greek Patriarchate, Ottoman Millet System

Bağımsız Bulgar Kilisesi İçin İlk Faaliyetler

Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Bulgarlar Ortodoks oldukları için, sonradan “Osmanlı Millet Sistemi” olarak adlandırılan bir hukuki yapı çerçevesinde Rum Patrikhanesi'nin sorumluluk dâiresine dâhildiler. Tebaasını dinî inançlarına göre “millet”lere ayıran Osmanlı Devleti nazarında tüm Ortodokslar – dolayısıyla Bulgarlar da – Rum milletine tâbi idiler. Rum Patrikhanesi tüm Ortodoksların dinî ve idari sorumluluğunu yürütmekteydi. Herhangi bir Ortodoks için devletle ilgili idari problemlerde muhatap makamı patrikhane idi. Diğer bir deyişle patrikhane, Osmanlı Devleti'ne karşı Ortodoks tebaayı, Osmanlı sınırlarında

¹ Bu makale daha önce aynı başlıkla yayımlanmış bir tebliğ metninin yeniden gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş hâlidir. Ramazan Erhan Güllü, (2011), “Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Balkan Studies II – History & Literature*, Macedonia – Skopje: Cyril and Methodius University, s. 120-134. Bu metin, benden kaynaklanan bir gecikme ve yayıncının da dikkatsizliği sebebiyle başlığından içeriğine kadar çeşitli maddi hatalarla çıkmıştı. Son haliyle çalışma, makale formatına çevrilmiş ve kısmen yapılan eklemelerle önceki metindeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, r_erhangullu@yahoo.com.tr.

yaşayan Ortodokslar için de devleti temsil etmekteydi. (Clogg, 1982: s. 185-193)² Buna bağlı olarak da Bulgarların Osmanlı Devleti nazarında kendi adlarına faaliyette bulunan herhangi bir dini ve siyasi temsilcileri bulunmamaktaydı. Zaman içerisinde bu durumun Bulgarlar üzerinde bir Rum hegemonyasına neden olması dolayısıyla, özellikle 18. yüzyıla doğru patrikhanenin kendilerine yönelik politikalarını “baskıcı” ve “asimilasyona yönelik” olarak değerlendiren Bulgarlar, Rum Patrikhanesi’nden ayrı olarak kendi milli kiliselerini kurmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardı. Bulgarların çoğunluk oldukları bazı bölgelerde dahi ibadet patrikhane tarafından Rumca yaptırılmakta, Bulgar çocukların devam ettikleri okullarda eğitim Rumca verilmekteydi. (Her yerde böyle bir durum söz konusu olmamakla birlikte şikâyet mevzusu olabilecek seviyede yaşanan problemler söz konusuydu.) Bulgarlar bu durumu, Ortodoks inançlarını korurken Bulgar etnik kimliklerinin kaybı olarak değerlendiriyorlardı. Patrikhanenin politikalarına karşı Bulgarlar arasındaki tepkiler yaygın bir hâle gelmişti. Böylece Bulgar milli hareketi ilk olarak Osmanlı Devleti’ne karşı değil Rum Patrikhanesi’ne karşı örgütlenmeye başlamış oluyordu. Bu itirazlar çerçevesinde, Bulgar milli kimliğinin oluşumu olarak tanımlanabilecek olan hareketlenmelerin başında da genel olarak Bulgar din adamları bulunmaktaydı. Örneğin, Paisiy Hilendarski isimli Bulgar keşişi 18. yüzyılda Bulgarlar arasındaki etnik bilinçlenmede katkısı olan önemli din adamlarındandı. Hatta Bulgar uyanışının öncüsü kabul edilmekteydi. (Şimşir, 1989: s. XXXII-XXXIII.; Crampton, 2007: s. 38-41) Özellikle merkezi bölgelerden uzak kırsal yerleşimlerde Bulgar papazları ayinleri Bulgarca yapmaya devam ettikleri gibi, dini ve kültürel faaliyetleri ile Bulgarcanın ahalinin hayatından çıkmasına mani olmuşlardı. (Crampton, 2007: s. 32) Eğitimin yaygınlaşması, okul sayısındaki artış ve 19. yüzyılda hızla artan yayıncılık faaliyetleri ile de Bulgarlar arasındaki milli uyanış daha da hızlanmıştı. (Crampton, 2007: s. 49-54)

18. yüzyılda gelişmeye başlayan ve 19. yüzyılda hızla yükselen etnik/milli bilinçlenme ve gelişme ile birlikte Bulgarlar devam eden süreçte patrikhaneye karşı kendilerini hâlâ güçsüz hissetmekteydiler. Özellikle batılı güçlü bir devletten bu konuda destek arayışında olan Bulgarlar arasında öncelikle, dönemin etkin güçlerinden Fransa’dan destek alabilme düşüncesi gelişmişti. Bu düşünce çerçevesinde, birçok bölgede yaptıkları dini/siyasi çalışmalarla bilinen Katolik misyonerlerin tesiri ile Bulgarlar arasında Rum Patrikhanesi’nin nüfuzunu kırabilecek en büyük Hristiyan güç olan Vatikan’a bağlı Katolik mezhebi yayılmaya başlamıştı. 1830 yılında Osmanlı Devleti tarafından Katolik mezhebinin resmen tanınması ve Ermeni Katolik Patrikliği’nin kurulması, Bulgarların Rum Patrikhanesi’ne tepkileri neticesinde daha yoğun bir şekilde bu mezhebe yönelmelerine neden olmuştu. Zira Katoliklik artık Osmanlı sınırlarında resmen temsil edilmekte ve Katolik mezhebine geçenler kendilerini ülke içinde de koruyacak bir otoriteye sahip bulunmaktaydılar. Bu gelişmelerden önce Katolik mezhebine geçmeye başlayan Bulgarlar da, Avrupa’nın güçlü Katolik ülkelerinin desteğiyle Ortodoks Rum Patrikhanesi’nin kendilerine yönelik olumsuz faaliyetlerine daha güçlü bir şekilde karşı koyabileceklerine inanıyorlardı (Ortaylı, 2017: s. 29-30). Zamanla Katolik Bulgarların sayısı artacak, İstanbul ve diğer bölgelerde de önemli bir cemaat oluşturacaklardı. Böylece kendilerine ait bir başepiskoposluğa sahip olmayı ve kendi kilise hiyerarşilerini oluşturmayı da başaracaklardı (Macar, 2002: s. 93-142).

1839 Tanzimat Fermanı’ndan sonra ise Ortodoks inancını devam ettiren Bulgar çoğunluğu kendi bağımsız kiliselerini kurmak için çalışmalarını hızlandırmışlardı. Hedef, öncelikle İstanbul’da Bulgarlara ait bir kilise açmak, sonra da devlet tarafından bu kilisenin ve

² “Osmanlı Millet Sistemi”nin nasıl bir yapılanma oluşturduğu tartışılmaya devam edilmektedir. Sistem hakkındaki genel görüşler ve eleştirilerle birlikte Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimleri idare sisteminin aslında bir “iltizam sistemi” olduğunu vurgulayan önemli bir çalışma için bkz. M. Macit Kenanoğlu, (2007), *Osmanlı Millet Sistemi – Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları.

cemaatinin Rum Patrikhanesi'nden ayrı olarak tanınmasını sağlamaktı. Patrikhanenin, Bulgaristan'ın kimi bölgelerine Bulgarların istemedikleri kişileri metropolit olarak atamasından kaynaklanan bazı sorunlar da Rum Patrikhanesi'ne karşı Bulgarların elini güçlendirmişti. 1845 yılında hükümete yazılı bir dilekçeyle müracaat eden Bulgarlar, patrikhanenin bu şekilde istenmeyen uygulamalarına engel olunmasını talep ettikleri gibi bazı yerel talepleriyle birlikte başkentte resmî makamlarla temas kurmalarını sağlayacak bir temsilci bulundurma ve yine İstanbul'da bir Bulgar Kilisesi ile birlikte bir matbaa ve okul açılması talebinde bulunmuşlardı. Fakat Bulgarlar bu taleplerini elde edememişlerdi (Kostandov, 2011: s. 50-53). Buna rağmen çalışmalarını sürdürmeye devam etmişler, birkaç yıl sonra (1849'da) taleplerini yineleyerek, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya bir heyet göndermişler ve Rum Patrikhanesi'nden ayrı ve millî bir kilise kurmak için tekrar resmî müracaatta bulunmuşlardı. Bulgar cemaatinin müracaatı üzerine Bâb-ı Âlî tarafından bağımsız bir kiliseye hemen izin verilmese de Bulgarlar'ın İstanbul'un Fener semtinde bir "papaz evi" kurmalarına müsaade edilmişti. Kurulan bu papaz eviyle aslında Bulgar Eksarhlığı'nın³ da temelleri atılmış oluyordu. Zira Osmanlı Devleti ilk defa dinî olarak Rum Patrikliği'ne bağlı olan ve Rum milleti içinde sayılan Bulgarları resmî olarak tanımış oluyordu (Ahmed Refik, 1341: s. 75-79; Jelavich, 1983: s. 343). Rum Patrikhanesi'nden ayrı bir örgütlenme için izin almayı başaran Bulgarlar bundan böyle dinî örgütlenmeleri açısından patrikhaneden kopmak için daha rahat imkânlarla sahip olacaklardı. Öncelikle Bulgarların artık bağımsız bir kiliseye sahip olabileceklerine dair inançları kuvvetlenmişti. Bu sayede daha yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdüreceklerdi. (Koyuncu, 1998: s. 59-69; Aydın, 1996: s.70-74; Crampton, 2007: s. 57-58.; Kostandov, 2011: s. 55-56).

1860'lı yıllara doğru bağımsız kilise için mücadele daha yoğun bir hâl almıştı. Rum Patrikhanesi, özellikle Bulgarların yoğun yaşadıkları bölgelerde kilise işlerini yürütemez hâle gelmişti. Bulgar din adamları ile patrikhane arasında yaşanan problemler artmış, ahali patrikhanenin uygulamalarına açıktan itiraz eder hâle gelmişti. (Davison, 2005: s. 119-123.) Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşuna giden süreçte patrikhaneden ilk kopuş ise 1860 yılı sonlarında, önceki yıllarda mezhep değiştirmiş olan Bulgar Katoliklerin patrikhaneden ve Ortodoks idaresinden ayrılışının resmen kabulüyle olmuştu. Katolik Bulgarlar, artık resmî olarak İstanbul'da bulunan Katolik Ermeni Patrikhanesi'ne bağlı hale getirilmişlerdi. (Ahmed Refik, 1341: s. 80-84.; Engelhardt, 2017: s. 163-165) 1861 yılında ilk Bulgar Katolik Başepiskoposu olarak Josif Sokolski, görevi Papa tarafından da onaylanarak resmen atanmıştı. Böylece Vatikan'ın onayıyla bir Katolik Bulgar Patrikliği tesis edildiği gibi Bulgarlar arasından bir grup, kendi kilise merkezlerini oluşturmayı başarmış oluyordu. Bulgaristan bölgesindeki Katolik Bulgarlarla birlikte İstanbul'da da bir Katolik Bulgar nüfus oluştuğu için cemaat iki merkezli bir şekilde gelişmiş olmakla birlikte Bulgar Katoliklerin resmî cemaat işleri ile ilgili esas merkez yine İstanbul'du (Seyfeli, 2011: s.164-165)⁴.

Katolik Bulgarların ayrılışı sonrası Ortodoks mezhebinde kalan Bulgarlar patrikhaneye karşı mücadelelerini daha da hızlandırmışlardı. Bu mücadelede onları destekleyen en önemli güç ise Rusya idi. Bulgarlar, açıktan Rum Patrikhanesi'ni dinî otorite olarak tanımadıklarını

³ Yunanca 'Kral Vekili', 'Vekil', 'Teğmen', 'Başkan' gibi anlamlara gelen "Eksarhos"tan türetilen "Eksarh" kelimesi, Ortodoks Kilisesi'nin dinî hiyerarşisinde "patriğin altında, metropolitin üstünde yer alan din adamını, bağımsız bir kilisenin rûhânî başkanını tanımlamak için kullanılmaktadır." Aşkın Koyuncu, "Bulgar Eksarhlığı", Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale 1998, s. 101. Bulgar Eksarhlığı ile ilgili en kapsamlı çalışma Aşkın Koyuncu'nun zikredilen tezidir. Eksarhlık fermânı ve konuyla ilgili diğer önemli belgeler de ilk kez onun çalışmasında yayımlanmıştır.

⁴ Georgi P. Kostandov, Bâb-ı Âlî'nin Katolik misyonerlerin faaliyetlerine imkân vererek onları desteklediğini, böylece de Bulgarların kendi aralarında bölünmelerinin önünün açıldığını ifade eder. Georgi P. Kostandov, (2011), *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul: Geçmişten Günümüze Osmanlı Bakiyesi Bulgarlar Üzerine Bir Araştırma 1800-2000*, İstanbul: Kreatif Yayınları, s. 66.

beyan etmeye devam etmekteydiler. Yine 1860 yılında bir Bulgar heyeti Bâb-ı Âlî'ye giderek Rum Patriği'ni bundan böyle ruhani reis olarak tanımayacaklarını bildirmişlerdi. Daha sonra da bir Bulgar topluluğu Rusya Sefareti'nin önüne giderek Çar lehine gösteri yaparak ilahi ve şarkılar söylemişlerdi. (Engelhardt, 2017: s. 162-163.) Sürecin arkasında Rusya'nın olduğu açıktı. Bununla birlikte Bulgarlar arasında bir grup, Osmanlı Sultanı'nın da desteğini kazanarak bu mücadeleyi sürdürmek taraftarıyken diğer grup kütle olarak başkaldırmak ve gerekirse patrikhanenin Bulgar şehirlerine atadığı episkoposları şehirlerinden kovmak için çağrıda bulunuyordu. Özellikle Bulgarların çoğunlukta yaşadığı bölgelerde patrikhane otoritesini her geçen gün kaybetmekteydi. Birçok Bulgar kilisesinde ayinlerde Rum Patriği'nin adı zikredilmemekte, papazlar tarafından kendi adlarına doğrudan Padişah'ın kutsandığı ritüeller uygulanmaktaydı. Patrikhane ile bölge kiliseleri arasında tamamen bozulan ilişkiler hususunda yeni bir takım düzenlemeler yapılmakla birlikte problemler sonlandırılmamaktaydı (Koyuncu, 1998: s.80-83.; Tuğlacı, 1984: s. 63, 70-71). Yine aynı tarihlerde Bulgarların ayrı bir patriklik altında örgütlenmeleri için Bulgarların çoğunluk olarak yaşadıkları birçok bölgeden İstanbul'a, taleplerini hâvi birer mahzar ile birer vekil gönderilmişti. Artık Bulgar Kilisesi'nin Rum Patrikhanesi'nden tamamen ayrı bir yapı olarak örgütlenmesi ciddi şekilde talep ediliyor, yaşananlar da böyle bir yapılanmayı zorunlu hâle getiriyordu. (BOA. A.MKT.UM. nr. 477/15.; Kostandov, 2011: s. 65)

Diğer taraftan patrikhane de Bulgarların faaliyetlerine karşı kendi tavrından taviz vermiyor, Bulgarlardan gelen birçok talebi kilise kanunlarına aykırı olduğu gerekçesiyle reddediyor, hatta Patrikhane Sen Sinodu'na Bulgar din adamlarının da katılma taleplerini dahi reddediyordu. Bu konuyla ilgili olarak yapılan birçok toplantı ve iletilen talepler hep sonuçsuz kalmıştı (Kostandov, 2011: s. 67-68). Bulgarların talepleri genel hatlarıyla; Bulgar çoğunluğunun yaşadığı bölgelere Bulgar episkoposlarının tayin edilmesi, Bulgar-Rum ahalinin ortak yaşadıkları yerlerde episkoposların oylama usulü ile seçilmesi, patrikhane ile Bulgarlar arasındaki münasebetin sadece dinî meselelerle sınırlandırılması, Patrikhane Sen Sinodu'nun yarı yarıya Rum ve Bulgarlardan oluşturulması, Bulgar din adamları ile patrikhane arasında vasıta görevi görmek üzere İstanbul'da bir Bulgar başepiskoposu bulundurulması, İstanbul'da üyelerinin yarısı ruhani yarısı sivil olmak üzere, Osmanlı memurlarından birinin riyaseti altında bir meclis teşkil ettirilmesi ve bu meclisin Bulgarların menfaatlerini korumaktan sorumlu olması, yine bu meclisin sivil üyelerinden birinin de hükümet ile Bulgarlar arasındaki ilişkilerde "millet reisi" sayılması idi. Ancak bu talepler ne hükümet ne de patrikhane tarafından tamamen kabul edilir şeyler olarak görülmemekteydi. Osmanlı yetkilileri Rumlar ve Bulgarlar arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışmakla birlikte, böyle bir uzlaşım mümkün olmamaktaydı. (Engelhardt, 2017: s. 276-277.)

Eksarhlığın Kuruluşu ve Eksarhlık Fermanı'nın Yayınlanması

Bulgar ve Rum din adamları arasında sürekli tartışmalar yaşanması kilise faaliyetlerinde önemli sorunlar oluşturmaktaydı. Patrikhanenin otoritesinden vazgeçmek istemeyerek sürdürmek istediği uygulamalar ve kimi Bulgar din adamlarına verdiği cezalar, bunlara karşılık Bulgarların tepkileri, sorunu her geçen gün daha da içinden çıkılmaz hâle getirmekteydi. Bunlarla birlikte Osmanlı-Yunan ilişkilerinde yaşanan kimi gerginlikler Osmanlı Devleti'nin Bulgarlara karşı daha ılımlı tavır almasını sağlamaktaydı. 1867 yılında Rum Patriği VI. Gregory'nin "Patrikhane içinde otonom bir Bulgar kilisesinin kurulması" şeklindeki teklifi Bulgarlar tarafından kabul edilmemekle birlikte patrikhanenin de artık Bulgar Kilisesi'nin ayrı bir örgütlenmeye gitmesinin kaçınılmaz olduğunu kabullendiğini göstermişti. (Crampton, 2007: s. 62) Bu gelişmelere bağlı olarak Sultan Abdülaziz birkaç yıl sonra - 11 Mart 1870 (8 Zilhicce 1286) tarihinde, Bulgarların uzun süredir talep ettikleri, Rum Patrikhanesi'nin idaresinden çıkma ve bağımsız Bulgar Kilisesi kurulması taleplerinin

kabulünü ilân eden “Eksarhlık Fermanı”nı yayımlamıştı. Toplam on bir maddeden oluşan fermanında genel hatlarıyla şu konulara yer verilmekteydi⁵:

Bir süredir Rum Patrikhanesi ile Bulgar ahalisi arasında meydana gelen olaylar üzüntüye sebep olmuştur ve bu olayları önleyebilmek için aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1 – Bulgar Eksarhlığı adıyla, kendine ait metropolit, episkoposluk ile sâir bazı mahallere sahip olan ayrı bir rûhânî dâire teşkil edilmiştir.

2 – Bu dâiredeki metropolitlerin rütbece en büyüğü “eksarh” ünvanını hâiz olarak Bulgar sinodunun⁶ kanûnî başkanı olacaktır.

3 – Eksarhlığın ruhânî idaresi Bâb-ı Âlî tarafından tasdik olunan ve Ortodoks kurum ve usüllerine uygun bir nizamname ile belirlenecektir. Bu ruhânî idareye, özellikle de eksarhın ve episkoposların seçimi hususuna patrikhane tarafından ne doğrudan ne de dolaylı hiçbir müdahalede bulunulmayacaktır. Ancak eksarh olarak kimin seçildiği patriğe bildirilecek o da bunu tasdik edecektir.

4 – Eksarhlığa layık görülen kişi hakkında seçim yapılmadan önce Padişah’a konuyla ilgili bilgi verilecektir. Bunun üzerine seçilen eksarh padişah tarafından onaylanacaktır. Ayrıca eksarh ayinlerde patriğin adını anmaya mecbur olacaktır.

5 – Eksarh kendi dinî sorumluluğu altında bulunan bölgelere ilişkin problemlerde nizâm ve kanunlar çerçevesinde yerel yöneticilere ve icap ettiği takdirde Bâb-ı Âlî’ye müracaat hakkına sahiptir. Özellikle mâiyyetinde bulunacak rahiplerin atamaları onun isteğine göre yapılacaktır.

6 – Ortodoks mezhebine ait olup karşılıklı görüş alışverişini gerektiren konularda Eksarhlık Sinodu, Rum Patriği ve cemaat metropolitlerine müracaat edecek ve bunlar da gereken yardımın yapılması hususunda acele edeceklerdir.

7 – Eksarhlık, kiliselerde kullanılan kutsal yağı patrikhaneden sağlayacaktır.

8 – Eksarhlığa ve patrikhaneye tâbi olan piskopos ve metropolitler, diğerinin yetki sahası dâhilindeki bölgelere engellenmeden gidip gelebilecekler ve bu mahallerde ikâmet etme yetkisine sahip olacaklardır. Fakat bunlar kendi ruhânî dâireleri içinde olmayan Hristiyanların işlerine müdahale edemeyeceklerdir.

9 – Fener semtinde bulunan Bulgar Papazevi ve civarındaki Bulgar Kilisesi eksarhhaneye bağlı olacaktır. Zira aynı semtteki Kudüs-i Şerif papazhanesi de Kudüs Patrikhanesi’ne bağlıdır. Ayrıca eksarh gerektiğinde buraya gelerek ikâmet edebilecek ve ayin yönetebileceklerdir.

10 – Bulgar Eksarhlığı’nın dinî sorumluluk bölgeleri; Rusçuk, Silistre, Şumnu, Tırnova, Sofya, Vraca, Lofça, Vidin, Niş, Şehirköyü, Köstendil, Samakov, Velisa ve Varna şehirleri ile Köstence’ye kadar olan Karadeniz sahilinde bulunan ve ahalisi Bulgar olmayan yaklaşık 20 köy hariç olarak Varna, Ahyolu ve Misivri kasabaları, İslimye Sancağı ve sahilde bulunan köylerden başka Süzebolu Kazası, Filibe şehir merkezi ve civarındaki dinî merkezlerle beraber İstanimaka şehridir. Filibe şehir merkezindeki Panaya Mahallesi de Bulgar Eksarhlığına dâhil olacaktır ancak mahalle hakkında eksarhhaneye dâhil olmak istemeyenler olursa serbest bırakılacaklar ve konu patrikhane ile eksarhlık arasında dinî kurallara göre düzenlenecektir. Bu yerler dışında kalan ve ahalisi Ortodoks mezhebinde olan yerleşimlerin ahalisinin hepsi veya üçte ikisi dinî hususlarda eksarhlığa bağlı olmak isterlerse ve durum yapılacak tahkikatla sabit olursa, bu duruma izin verilecektir. Ancak bu durumdan fırsat sağlayarak ahali arasında ayrılık çıkarmak için uğraşanlar olursa kanun karşısında sorumlu olacaklardır.

11 – Eksarhlığın hududu içinde kalan ve kilise kanunlarına uygun bir şekilde patrikhaneye bağlı bulunan Rum manastırları önceden olduğu gibi patrikhaneye ait olmaya devam edecektir.

Fermanın sonunda da, yukarıda belirtilen maddelerin tarafların meşrû ihtiyaçlarını karşılayarak üzüntü verici anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya yeterli olduğu ifade edilerek, bundan sonraki ilişkilerde bu hususların esas tutulacağı, bunlara aykırı hareketlerden kaçınılması gerektiği vurgulanıyordu. Bulgar milletinin dinî lideri olan “eksarh” İstanbul’da ikamet edecekti⁷. Ayrıca seçilecek eksarhın seçim şekli ve rûhânî işlerin idaresi için

⁵ Bulgar Eksarhlığı’nın kuruluşunu onaylayan Fermân-ı Âlî sureti; *BOA. YA.HUS.*, nr. 333/6; *BOA. YA.HUS.*, nr. 377/92. Fermânın içeriği ve değerlendirilmesi hakkında detaylar için bkz. Aşkın Koyuncu, “*Bulgar Eksarhlığı*”, s. 98-107. Eksarhlığın sorumluluk bölgelerinde bulunan (fermanın onuncu maddesinde açıklanan) şehirlerin isimleri (farklı çalışmalarda da zikredilmekle birlikte) en doğru şekilde Aşkın Koyuncu’nun çalışmasında belirtilmiştir. Buraya da zikredilen çalışmadan aktarılmıştır.

⁶ Sinod; Ortodoks mezhebinin önemli din işlerini görüşen ve 8-12 metropolitten meydana gelen en yetkili meclise verilen isimdir. Mahir Aydın, (1996), *Osmanlı Eyaleti’nden Üçüncü Bulgar Çarlığı’na*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 76.

⁷ Bulgar Eksarhlığı’nın tesisi sonrası, Fener’de bulunan Papaz Evi’nin eksarhlık tarafından kullanılacağı belirtilmişti. 1872 yılında da Ortaköy’de bir dâirenin idaresinin eksarhlığa devri üzerine burası eksarhlık merkezi

düzenlenecek nizamnameyi hazırlamak üzere ruhbanlardan oluşan bir komisyon kurulacaktı⁸. Gereken komisyonlar kurulup, hazırlanan nizamname mucebince gerekenler yerine gitirildikten sonra Vidin Metropolitisi Episkopos Antimos eksarh olarak seçilerek, I. Antim adıyla Bulgar dinî merkezinin başına geçmişti⁹.

Osmanlı İdari Yapısı Açısından Eksarhlık Fermanı

Fermânın ilanı Bulgar milliyetçileri için önemli bir zafer anlamına gelmekteydi. “Ayrı bir Bulgar Kilisesi kurma mücadelesi sırasında modern Bulgar ulusu da yaratıldı.” (Crampton, 2007: s. 64) Bâb-ı Âlî tarafından çıkarılan bu eksarhlık fermanı, aynı zamanda (kilise mücadelesi sonrası kendini kabullendirmeyi başaran) “Bulgar milletinin ayrı bir mevcudiyete sahip olduğunu gösteren ilk resmî vesika mahiyetinde” idi. Fermanın onuncu maddesi “Bulgar Eksarhlığı”nın hudutlarını çizirken aslında Bulgar milletinin de hudutlarını çizmekteydi (İnalçık, 1943: s. 17). Diğer bir ifadeyle, “Bulgar Eksarhı”nın yönetimi altına verilen bölge ile ileride kurulacak Bulgaristan’ın sınırları, dinî bakımdan çizilmiş oluyordu.” (Aydın, 1996: s. 78). Dolayısıyla Bulgar Kilisesi, Rum/Ortodoks Patrikhanesi’nin otoritesinden tamamen koparılmasa da (patriğin hâlen en üst dinî otorite olduğunun vurgulanması, patrikhanenin eksarhhaneye karşı devam eden otoritesinin göstergesiydi) elde ettiği yeni haklarla Bulgarlar, önce özerk ardından da bağımsız Bulgaristan’a giden yolda önemli bir aşama kaydetmiş oluyordular. (Anastasoff, 1944: s. 101-106)¹⁰. Ayrıca Bulgarların bu başarısı diğer Balkan milletleri için de örnek olarak kabul edilecekti. Ahmed Refik’in ifadesiyle, “Fener Patriği’nin dinî nüfuzundan ilk evvel ayrılan, Bulgarlar oldu. Balkanlarda milliyet fikirlerinin ilerlemesi Bulgarlarda dinî istiklâl ile başladı.” (Ahmed Refik, 1341: s. 74)

Bu dinî istiklâlin siyasi boyutu açıkça görülmekteydi. Patrikhane ve patrik, dinî olarak eksarhlığın ve eksarhın üstünde otoriteler olarak görülmeye devam edilmekle birlikte eksarhlığın kendi dinî yetki alanı içindeki bölgelerle ilgili sorunlarda yerel yöneticilere ve Bâb-ı Âlî’ye müracaat hakkı, eksarhlığın dinî alan dışına çıkan en bariz yetkilerindendi. Rum Patriği artık eksarhlığın sorumluluğundaki Bulgarlarla ilgili olarak devletle aracı makam konumunda bulunmayacaktı. Bulgarların önceden beri dile getirdikleri şikâyetlerin başında gelen konulardan birisi de patriğin bu konumu idi. Bu açıdan Bulgar ahali “Eksarhlık Fermanı”ndan son derece memnundu. Farklı yerlerdeki Bulgar ahali ve din adamları tarafından hükümete yollanan mektup ve mahzarlarla eksarhlığın kuruluşundan dolayı teşekkürler ve minnetler ifade edilmişti¹¹.

yapılmıştı. 1894 yılında bu dâireden ayrılmakla birlikte aynı bölgede çalışmalarına devam eden eksarhhâne 1906 yılında Eksarh Yosif tarafından Şişli’ye nakledilecekti. Aşkın Koyuncu, “Bulgar Eksarhlığı”, s. 148-149.

⁸ 28 Zilhicce 1286 (31 Mart 1870) tarihli irâde; *BOA. İ.HR.*, nr. 334/21468 lef 2.

⁹ 5 Receb 1288 (20 Eylül 1871) tarihli irâde; *BOA. İ.HR.*, nr. 334/21486 lef 3.

¹⁰ Feroz Ahmad, Bâb-ı Âlî’nin aslında “böl ve yönet” taktiği ile Rum Patrikhanesi’nin ve Rumların otoritesini azaltmak için eksarhlığa onay verdiğini ancak neticenin Bulgarlar’ın bağımsızlıklarını elde etmelerine neden olduğunu belirtir. “... 1870’de Bâbîâli klasik emperyalist “böl ve yönet” oyununu oynayarak, Rum Patriğinin yetkisinden bağımsız Bulgar Kilisesi’nin kurulmasına izin verdi, böylece Yunan-Rum otoritesinin zayıflamasını sağladı. Ancak Bâbîâli bunu yaparken, bir yandan da bir Bulgar “milliyeti” yaratmış oldu; onlar da kendi bağımsızlıkları için mücadele etmeye başlayarak Ekim 1908’de hedeflerine ulaştılar.”, Feroz Ahmad, (2017), *Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, (Çeviren: Ayşen Gür), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 6. Bulgar Kilisesi’nin tanınmasının, Bâb-ı Âlî’nin bir “böl ve yönet” taktiği olduğu genel olarak Rumların da ifade ettikleri bir görüştür. Kimi hatıralarda da bu görüş vurgulanır. Haris Spataris, (2011), *Biz İstanbullular Böyleyiz! 1906-1922*, (Çeviri: İro Kaplangı), İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 177-178.

¹¹ Bulgar Din Adamları tarafından sunulan 25 Zilhicce 1286 (28 Mart 1871) tarihli mahzar; *BOA. İ.HR.*, nr. 334/21468 lef 1; Rusçuk’taki Bulgar Milleti muteberanı tarafından Padişah’a sunulan mazbata; *BOA. İ.MTZ.* (04), nr. 5/114.

Fermanın ilânıyla Osmanlı Devleti'nin idari sistemindeki dönüşümü net olarak gösteren şeyse, Bulgarları diğer Ortodokslardan ayırarak kendi milli kiliselerini oluşturmak suretiyle, Osmanlı Devleti'nin artık aynı dinî inanca sahip olan tebaasını ırk fark etmeksizin tek dinî lider altında bir millet olarak kabul eden klasik dönem anlayışından uzaklaştığının bir kez daha görülmesidir. Bununla beraber eksarhlık fermanında devletin, Bulgarların dinî konularda idari açıdan bağlı olacağı kurumla ilgili hükümler getirirken ve kendi yönetimi açısından en temel özelliklerinden birinden vazgeçerken, genel anlamda dinî meselere karışmama prensibini sürdürdüğü görülmektedir. Rum Patrikhanesi'nin eksarhlığa karşı mevcut tepkilerini hafifletme amacı olarak da yorumlanabilecek olan bu durum aslında Osmanlı Devleti'nin farklı toplulukların dinî serbestiyetine yönelik kadim politikasına uygun bir tavidir. Eksarhlığa bağlı kiliselerde kullanılacak kutsal yağın patrikhaneden sağlanması, eksarh seçilecek kişinin patrik tarafından da tasdik edilecek olması patrikhanenin dinî üstünlüğünü hâlâ korumaya devam ettiğini göstermektedir. Zaten kilise hiyerarşisi içinde de eksarh patriğin altında olan bir dinî kişiliktir. Buna rağmen patrikhane fermana karşı çıkarak, konunun Ortodoks mezhebinin bir iç problemi olduğunu ve devleti ilgilendirmediğini savunacak, Bulgarlar üzerindeki hem dini hem de siyasi nüfuzundan vazgeçmek istemeyecektir. (Koyuncu, 1998: s. 107-108; Aydın, 1996: s. 78; Kostandov, 2011: 68-72; Osmanağaoğlu, 2010: s. 181-187)

Rum Patrikhanesi - Eksarhhane Çatışmasının Devamı

Bulgar Eksarhlığı Fermanı'nın ilânından sonra Rum Patrikhanesi bu fermanı ve Bulgar Kilisesi'ni tanımadığını açıkladığı gibi, eksarhhâneye bağlı olan bütün Bulgar ahaliyi "şizmatik"¹² ilân ettiğini duyurmuştu. Eksarhlık da yayımladığı bir beyânnâmeyle hem Bulgar ahaliye hem de diğer Ortodoks kiliselerine, patrikhanenin bu kararını kabul etmediğini bildirmişti. Daha sonra Osmanlı Devleti de bu tür bir kararın devlet nazarında geçerli olamayacağını patrikhaneye bildirecek ve yine patrikhanenin itirazlarına rağmen eksarhhane tarafından birçok bölgede görevlendirilen metropolitlerin beratlarını vererek, eksarhlığın statüsünü koruyacaktı. (Kostandov, 2011: s. 73-74)

Patrikhane, Bulgar Eksarhlığı ile başlayan otorite kaybının artarak devam edeceğinin farkındaydı. Devam eden süreçte Sırp ve Romen kiliselerinin de patrikhaneden ayrılması, patrikhanenin kendi açısından duyduğu endişeleri haklı çıkarmıştı. Ancak patrikhanenin eksarhlığa yönelik bu muhalif ve sert tavrı Bulgarların elini güçlendirmekten başka bir işe yaramayacaktı. Bu tavır nedeniyle Bulgar Kilisesi çok daha bağımsız hareket edebilme imkânı kazanmış oluyordu. Dolayısıyla eksarhlık giderek kendi hudutlarını daha da genişletmeye başlayacaktı¹³.

Eksarhlığa yönelik politikada Rus ve Sırp kiliselerinin sinodları da Osmanlı Devleti'nin kararını desteklerken Rum Patrikhanesi'nin en büyük destekçisi İngiliz Hükümeti olacaktır. (Bozkurt, 1996: s. 191) Ancak patrikhane, İngiltere'nin olaya daha sert müdahalesini beklemesine rağmen böyle bir durum söz konusu olmayacaktı. "Rusya'nın Bulgarlarla olan yakınlığı karşısında bölgede Slav ırkının üstünlüğünü önlemenin tek yolunun Rum unsurunun güçlendirilmesi olacağı" politikasıyla İngiltere'nin desteğini uman patrikhane, "Bulgarların isteklerinin din hürriyetinden çok politik tecavüz olduğu" görüşündeydi. Bunun için de İngiltere'den taleplerini 1879 tarihli bir raporda özetle şöyle belirtmişti: "Eksarhın

¹² "Aforoz etmek" anlamına gelen bu durum iki kilise arasında, patrikhanenin eksarhlığı tanıdığı 1945 yılına kadar sürmeye devam edecektir. 1945'ten sonra iki kilise arasında ilişkiler düzelmeye başlayacaktır. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 78.

¹³ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 79. Eksarhlık Fermanı'nda belirtilen yerler hâricinde Üsküp, Ohri, Köprülü ve Nevrekop'ta da birer Bulgar Metropolitliği teşekkülüne dâir Adliye ve Mezâhib Nazırı'nın Dâhiliye Nezâreti'ne 17 Mayıs 1313 (29 Mayıs 1897) tarihli tezkiresi; *BOA. DH.MKT.*, nr. 2083/3. Fermanın ilânı sonrası yaşananlarla ilgili ayrıntılar için bkz. Aşkın Koyuncu, "Bulgar Eksarhlığı", s. 110 vd.

Bulgaristan'da yaşamasının sağlanması ve Makedonya, Trakya ve Avrupa Türkiyesi'nin diğer bölgelerindeki Bulgar kiliselerinin kendi yargı denetimine sokulması." Fakar patrikhanenin çok fazla umut bağladığı İngiltere kendisine beklediği desteği vermemiştir. Patriğin tamamen Rum çıkarlarına yönelik olarak hareket ettiğini düşünen İngiliz Elçisi patriğin talepleri karşısında, özellikle eksarhlık fermanından bir süre sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nda dinî gruplara verilen hürriyetten Bulgarların muaf tutulmasını istemenin mantıksız olduğunu yazıyordu. Osmanlı Devleti'nin uzun yıllardır idaresindeki topluluklara uyguladığı dinî serbestlik de patrikhanenin talepleri karşısında vurgulanıyordu. (Bozkurt, 1996: s. 191)

Neticede İngiltere'nin, Rusya'nın bölgede aktif güç olarak görülmemesine karşı bir strateji olarak patrikhanenin yanında görünmesi de patrikhaneye önemli bir kazanç sunmamıştı. Buna karşılık Osmanlı Devleti, ne tek başına eksarhlığın ne de patrikhanenin tarafında olmayıp her ikisine de genel politikası çerçevesinde eşit mesafede durmaya uğraşmaktaydı. Ancak ilk zamanlar patrikhanenin, bir süre sonra da eksarhlığın devletin politikalarına yönelik eleştirileri artmaya başlamıştı. Devletin her faaliyeti karşısında biri diğerinin gerisindeymişcesine şikâyetler geliyordu. Bu çatışma karşısında ise devletin eksarhlık fermanıyla oluşan statüyü her zaman korumak hedefinde olduğu anlaşılmaktadır. Patriğin daha üst bir dinî lider olması durumu da buna dâhildir. Örneğin patrikhane ile çatışmasını fırsat bilerek hudutlarını genişleten eksarhlığın, üstelik Bulgaristan'ın yönetim açısından da Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından sonra, eksarhı da "patrik" olarak ilân ederek daha üst bir dinî lider konumuna yükselteceğine dair duyulan şayialar üzerine Osmanlı Devleti diplomatik yollardan bunu engellemeye uğraşmıştır¹⁴.

Ancak ne bu olaydan önce ne de sonra her iki milletin de sürekli kendilerine yönelik olumsuz hareketler olduğu yönündeki iddialar son bulmayacaktır. Bulgarlar yaşanan onca hadiseye ve ilk defa bağımsız ve milli bir kilise etrafında örgütlenmiş olmalarına rağmen Rum Patrikhanesi'nin devlet tarafından daha çok iltifat gördüğünü iddia edeceklerdir. Örneğin Eksarh I. Antim'den sonra eksarh seçilen I. Yosif Efendi'nin ilk zamanlar vazifesini düzenli şekilde yürütürken sonradan devlet kurumlarıyla vazifesi dışında problemler çıkardığı yönünde şikâyetler gelmeye başlamıştı. Eksarhın desteklediği bazı neşriyâtlarda "Devlet-i Aliyye'nin güya Bulgarlara mezalim uyguladığı" yönünde yazılar çıkıyor, eksarh ve taraftarlarınca "Rum Patrikhanesi'nin hükümet-i seniyyece mazhar-ı himaye olarak eksarhlığın tahkîr ve Bulgarların her yerde hukuku pây-mâl edildiği ..." yönünde eleştiriler yapılıyordu¹⁵.

Osmanlı Devleti ise genel politikalarında, bir tarafa daha yakın ya da uzak durduğu görüntüsü vermemek için daha tarafsız politikalar yürütmeye uğraşıyordu. Örneğin 1895 yılında Padişah'ın Rum Patriği'ni bir nişanla taltifi gündeme gelince Sadaret, eksarhın bu durumu kendince olumsuz bir hareket olarak yorumlayabileceğini belirtmişti. "Rum Patriği murassa nişanla taltif edileceğinden, eksarh da taltif edilmezse bu durumun eksarhın mahzûniyyetine sebep olacağı" düşünülüyordu. Sadaret, iki kilise arasındaki soğukluğu büyütmek için, patrik ve eksarhın "birlikte nâil-i taltif olmaları"nın daha faydalı olacağını belirtmişti¹⁶.

Ancak iki toplum ve kilise arasındaki çekişme ilerleyen süreçte de artarak devam edecekti. 1908 yılında Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet idâresine dönüş, ülke genelinde

¹⁴ Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e 30 Eylül 1325 (13 Ekim 1909) tarihli tezkire; *BOA. BEO.*, nr. 3651/273801 lef 2.

¹⁵ Kırkkilise Sancağı eski Mutasarrıf Vekili'nin Padişah'a konuyla ilgili jurnali; *BOA. Y.PRK.AZJ.*, nr. 19/78. I. Yosif Efendi'nin eksarhlık dönemi, eksarhlığı sürecince yaptığı faaliyetler ve o dönemde yaşanan problemler hakkında bkz. Georgi P. Kostandov, *a.g.e.*, s. 79-134.

¹⁶ Sadaret'ten Mabeyn Baş Kitâbet'e 3 Haziran 1311 (15 Haziran 1895) tarihli tezkire; *BOA. YA.HUS.*, nr. 330/80.

beklenen toplumsal birlikteliği uzun süreli olarak sağlayamadığı gibi özellikle Makedonya bölgesinde beklenen olumlu neticeleri vermemişti. Kısa süre içinde yaşanan Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilânı, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ve Yunanistan'ın Girit'i ilhâkı gibi gelişmeler bölgede önceki dönemde var olan çatışmaları tekrar tırmandırmıştı. Dönemin Rum Patriği III. Yovakim, Bulgarlar'ın bu ortamda kimi bölgelerde Rum mektep ve kiliselerini zaptettikleri gerekçesiyle şikâyetlerde bulunuyordu. Patriğin gayesi, Rum Patrikhanesi'nin eksarhlığın ilânı öncesi statüsüne tekrar dönüş sağlanmasıydı. Fakat patriğin bu hedefi çerçevesinde yürüttüğü çalışmalar, onun beklentilerinin tersi şekilde neticelenecekti. Bu dönemde Rumlarla Bulgarlar arasındaki en önemli çatışma konularından birisi “Kiliseler ve Mektepler Kanunu” olmuştu. Anayasanın yeniden yürürlüğe girişi sonrası patrikhanenin ve genel olarak Rum ahalinin en çok itiraz ettikleri konuların başında 1910 yılında çıkarılan bu kanun gelmekteydi. Kanunun 3. maddesinde, Bulgar Eksarhlığı'nın tesisinden beri Rumlar ve Bulgarlar arasında ihtilaf konusu olan kilise ve mekteplerin, bağlı buldukları yerde bu iki cemaatten herhangi birinin sayısı toplam nüfusun üçte birinden az ise, sayısı çok olan diğer tarafa ait olacağı belirtiliyordu. Buna bağlı olarak, o tarihlere kadar Rum Patrikhanesi'ne bağlı olmaya devam eden birçok Bulgar kilise ve mektebi eksarhhaneye devrediliyordu. Dolayısıyla patrikhane bu kanunu, Ortodoks cemaat üzerindeki otoritesinde yeni bir kayıp olarak değerlendiriyordu. Hükümete verdiği birçok takrirle kanuna itirazını dile getiren hatta batılı devletleri kanunun durdurulması için Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye davet eden patrikhaneye karşı hükümet geri adım atmayacak ve neticede kanun uygulanacaktı. Kanunun uygulanışı da Bulgarlarla Rumlar arasında olduğu kadar her iki topluluğun devletle ilişkilerinde de yeni problemlere sebebiyet verecekti. (Koyuncu, 1998: s. 223-228; Şıvgın, 2004: s. 133-147; Kerimoğlu, 2007: s. 3-25; Kerimoğlu, 2012: s. 183-211).

Sonuç

Eksarhlığın Rum Patrikhanesi ile çatışması 1945 yılında iki kilise arasındaki çatışmanın bitirilmesine kadar devam etmişti. Patrikhane o tarihe kadar eksarhlığa karşı tavrını sürdürmüştü. Ancak yaşanan tüm çatışma ve çekişmeler, bağımsız Bulgaristan'ın temelinde bağımsız Bulgar Kilisesi olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Osmanlı Devleti'nden ayrılarak milli devlet statüsü kazanan Bulgaristan bu yolda ilk adımı öncelikle “milli bir kilise”ye sahip olarak atmıştı. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları'yla kendine özgü, klasik devlet yapısından uzaklaşmaya başlayan Osmanlı Devleti, himayesinde yaşayan tebaasını artık dinî tanımlamalarla belirlemekten vazgeçiyor, kendi içindeki etnik anlamda “milli” oluşumları tanımak mecburiyetinde kalıyordu. Bulgar örneğinde görüldüğü gibi bu yeni tanımlama sadece dinî kurumlarla sınırlı kalmayarak, bu toplumların etnik anlamda bağımsızlığa giden yollarının da temel taşlarından birini oluşturuyordu. Bu süreç içerisinde, özellikle Berlin Antlaşması'nda yer alan çeşitli maddelerle, milli anlayışla şekillendirilmiş dinî topluluklara daha fazla hürriyet ortamı sağlanacağına vaad edilmesi, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim toplulukların giderek daha yoğun bir şekilde bağımsızlık hedeflerine yönelmelerine yol açmıştı. 19. yüzyıl sonları, Osmanlı sınırlarında bu mücadelelerin sahnelendiği ve çoğu zaman kanlı neticelere sebebiyet veren kavgaların dönemi olmuştu.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.MKT.UM., nr. 477/15

BEO., nr. 3651/273801

DH.MKT., nr. 2083/3

İ.HR., nr. 334/21468; nr. 334/21486

İ.MTZ. (04), nr. 5/114

Y.A.HUS., nr. 330/80; nr. 333/6; nr. 377/92

Y.PRK.AZJ., nr. 19/78

Eserler

- Ahmad, F. (2017), *Jön Türkler ve Osmanlı'da milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, (çeviren: Ayşen Gür), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, M. (1996), *Osmanlı eyaleti'nden üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bozkurt, G. (1996), *Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Crampton, R. J. (2007), *Bulgaristan tarihi*, (Çeviren: Nuray Ekici), İstanbul: Jeopolitika Yayınları.
- Davison, R. H. (2005), *Osmanlı İmparatorluğu'nda reform, 1856-1876*, (Türkçesi: Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Engelhardt, E. P. (2017), *Türkiye ve tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin târih-i ıslahatı 1826'dan 1882'ye*, (Türkçeye Çeviren: Ali Reşad), (Günümüz Türkçesi'ne Uyarlayan ve Yayına Hazırlayan: Erol Kılınç), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İnalçık, H. (1943), *Tanzimat ve Bulgar meselesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jelavich, B. (1983), *History of the Balkans (eighteenth and nineteenth centuries)*, Cilt: I, United States of America: Cambridge University Press.
- Kenanoğlu, M. M. (2007), *Osmanlı millet sistemi – mit ve gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kerimoğlu, H. T. (2012), *İttihat-Terakki ve Rumlar: 1908-1914*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Kostandov, G. P. (2011), *İstanbullu Bulgarlar ve eski İstanbul: geçmişten günümüze Osmanlı bakiyesi Bulgarlar üzerine bir araştırma 1800-2000*, İstanbul: Kreatif Yayınları.
- Macar, E. (2002), *İstanbul'un yok olmuş iki cemaati: Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2017), *Osmanlı'da milletler ve diplomasi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Osmanağaoğlu, C. (2010), *1862 Rum patrikliği nizamı çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks patrikhanesi*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Spataris, H. (2011), *Biz İstanbullular böyleyiz! 1906-1922*, (Çeviri: İro Kaplangı), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şimşir, B. N. (1989), *Rumeli'den Türk göçleri, belgeler: cilt: II, bir geçiş yılı 1879*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1984), *Bulgaristan ve Türk-Bulgar ilişkileri*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Makaleler

- Ahmed Refik, (1341), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener patrikhanesi ve Bulgar kilisesi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, On Beşinci Sene, nr. 8 (85).
- Anastasoff, C., (1944), "Bulgaria's national struggles", *The annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.: 232, A Challenge to Peacemakers: Sage Publications, Inc. in association with the American Academy of Political and Social Science, pp. 101-106.
- Clogg, R. (1982), "The Greek millet in the Ottoman Empire", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, (Ed.: B. Braude – B. Lewis), Cilt: I – The Central Lands, New York - London: Holmes & Meier Publishers, Inc., pp. 185-208.
- Güllü, R. E., (2011), "Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu ve statüsü", *Balkan studies II – history & literature*, (Published by Cyril and Methodius University), Macedonia – Skopje, s. 120-134.

Kerimoğlu, H. T. (2007), “Kilise ve mektepler kanunu örneğinde II. meşrutiyet döneminde İttihatçı-Rum ilişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 14, İzmir, s. 3-25.

Seyfeli, C. (2011), “Osmanlı devlet salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, Ankara, s. 157-190.

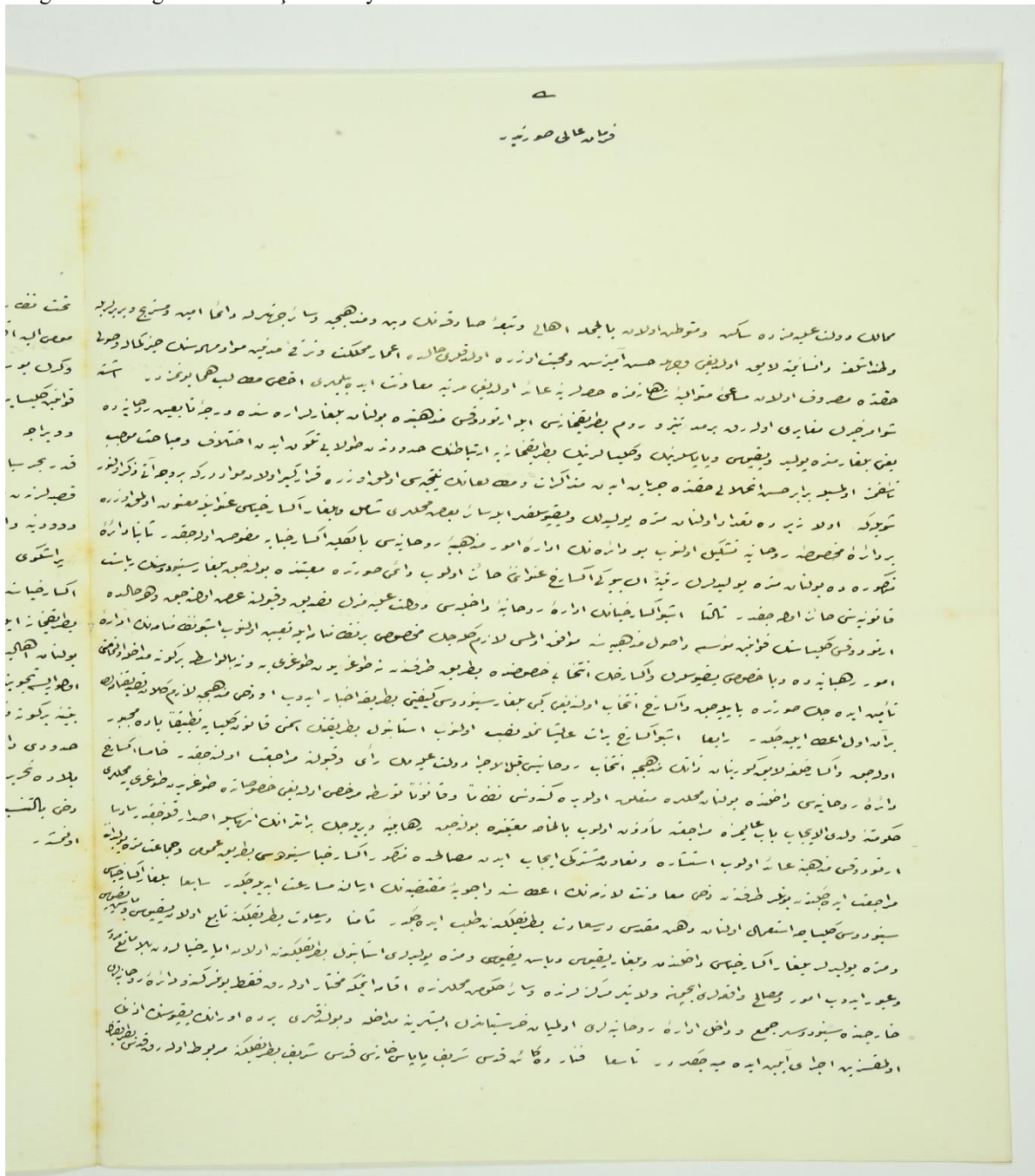
Şıvgın, H. (2004), “Kiliseler ve mektepler kanunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 148, İstanbul, s. 133-147.

Tezler

Koyuncu, A. (1998), “Bulgar Eksarhlığı”, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale.

Ekler

Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşuna Onay Veren Fermanın Sureti

فتنه فتنه اولدین مملکتیه من مذکورده بولناه بغا یا یا حسن چو اینه که بغا چو اینه بی بغا انا چنانچه تاریخ
 موعین اید انصاف ایدیکه دسار کویک مظهر یا یا حسن خانه ده افانده مادونه اولوب کده کی بده مظهر بالانصاف بولمک
 وکن بورده بولنه خراجی ایبه ایلد خضر نه دس شریف دسکدریه دانقه که بقره قیدین بوجالده ده تابع اولدی
 قونیه کییا سابق ابرجدر عاقل استو بغا انا چنانک داره ده ایس رویه وکجه وکسره دکنی و طرهنه و
 دویاج و لوچه و دویبه و یچ و سدر کویچ و کوسدین و صافو دولبا دوانه سده بکویچ
 قدر جرساه ساهنه کانه اولوب اهلایی بغا اولناه تقریباً بومی عدوفا و اض ایلد رنه وارنه و اصیولی موسوی
 قیدلر نه ماعد ایلدی چوکی و ساهنه بولناه کویبرده ماعد سوزه بوی قضای قضای فیه سده ایبر استاجانه قضای و قونیا
 دودوبه و ایبر کویچ دیانا یا و لوچی و لاسقو و اهلان دیایقو و دلاسیجه قریب لر نه دیایقو و ابوس و اناری و
 استوی و ابوس بوی مستلر نه ماعد قیدلر نه بولمک نه عبارت اولوب نفس قیدلر نه و اقع یا یا محمدس و بی بغا
 انا چنانچه و اض اولدجه ایبر ده ممد مرقوم اهلایه بغا چو اینه تابع ایسه استمانر که و جده حجاز اولدجه و بولمک
 بقره قیدلر نه ایلر انا چنانچه ایبر ده ممد مرقوم اهلایه بغا چو اینه تابع ایسه استمانر که و جده حجاز اولدجه و بولمک
 بولناه اهلایه عممی دیلر لایق کلاه اورد ده ایس لر نه بغا انا چنانچه تابع ایسه ایس لر و بوزی باخصه ثابت و عبیه
 ایبر ایس لر اوشوب لایق بولمک اهلایه بیوان مشوج جلدین دیکه ایس لر کسانک انقانه و زرد و سول ایلدجه نه بوسو ایبر
 بینه بکون نقانده و تقانده و سولور حایلستر اولدین حالده اولدولر قانونا مسدل دعای ایلدجه در اهد کس بغا انا چنانچه
 صدوی دهنده اولدین قونیه مذهبیه موافقه حورنه بقره قیدلر نه مربوط اولاده مستلرک اصولا کانه ایس لر جاری و معنی
 بلادده خیر دیانه اولناه موار طیف ایلدجه استو حورنه کانه و اضقات مکره دانقده و اقع کوزنیکه نه نه نه و
 دنی بالنسب بعدایه دستور کویبرنه خلافتنه هند و بجانب اوشن خصوصه ایلدیه هم منفعه اولدین اهلانا استو ایبر کویچ
 ایلدیه

۸۱ دی ۱۲۸۶